

Gunhild Agger

Mellem jorden og jernet

En analyse af L.N. Tolstojs *Anna Karenina*

I Tolstoj - bondens ideolog eller godsejerens?

Lenins artikler om Tolstoj fra 1908-1912 har deres styrke i opgøret med opfattelsen af Tolstoj som *adelens* ideolog, en opfattelse der havde domineret den marxistiske Tolstojkritik indtil da, og som også fortsatte i Sovjetkritikken til langt op i 20'erne. Modsigelserne hos Tolstoj blev af Plechanov, Aksel'rod, Mehring og Rosa Luxemburg først og fremmest forstået som en modsætning mellem »kunstneren« og »tænkeren« Tolstoj. Den strategi som »tænkeren« Tolstoj stod for måtte ud fra et marxistisk synspunkt forkastes, mens Tolstojs skønlitterære værker i kraft af deres realisme kunne lære proletariatet noget om hvad der måtte bekæmpes i samfundet: godsejerne og den zaristiske stat.

Overfor denne forståelse af Tolstoj stiller Lenin en helt anden. Han tager udgangspunkt i 1905-revolutionen, dens »styrke« og dens »svaghed«, og han ser Tolstojs produktion som et *spejlbillede af de samfundsmæssige modsætninger* som havde udformet og tilspidset sig i løbet af perioden fra livegenskabets ophævelse i 1861 frem til revolutionen i 1905. Den »styrke« som Tolstoj udtrykker bliver da *bøndernes* voksende kritik af og protest mod godsejerne, staten og den frembrydende kapitalisme, mens »svagheden« inkarneres af bøndernes som Tolstojs hjælpeløshed over for den praktiske kamp, over for politik og organisation:

»Tolstoj er original, for summen af hans anskuelser, taget som et hele, udtrykker lige netop særegenhederne ved vor revolution som en borgerlig bonde-revolution. Fra denne synsvinkel bliver modsigelserne i Tolstojs anskuelser virkelig et spejl for de modsigelsesfyldte betingelser for bøndernes historiske virke i vor revolution«. (poetik 21, p. 6-7).

Fremfor at være adelens ideolog mener Lenin at Tolstoj »står på den patriarkalske, naive bondes synspunkt« (p. 13).¹

Udgangspunktet for Lukács' Tolstoj-analyser er Lenin. I den store artikel *Tolstoj og realismens problemer* fra 1936 vil han vise for det første hvordan Tolstoj videreudvikler »den store realisme« på et tidspunkt hvor den realistiske

1. En diskussion af Lenins Tolstoj-artikler, den historiske sammenhæng de er skrevet ind i, deres metode og den udnyttelse de har været genstand for, findes i min artikel om *Lenin, revolutionen og Tolstoj*, poetik 21, 1974.

tradition ellers på europæisk plan er på tilbageslag. For det andet vil han analysere baggrunden for at dette er muligt, og det gør han ved at bearbejde Lenins sammenkædning af 1905-revolutionen og Tolstoj.

I forbindelse med realismeproblemet er hovedpointen, at den russiske realisme - ligesom den skandinaviske - har forskudt sit tyngdepunkt frem mod århundredets anden halvdel på grund af kapitalismens senere udvikling i Rusland (og Skandinavien). Rusland har endnu ikke gennemlevet nogen borgerlig revolution, tværtimod peger udviklingen i Rusland efter 1861 frem mod en revolution. 1848-revolutionen i Frankrig udgjorde betingelsen for borgerskabets magtovertagelse og en derpå følgende reaktionær ideologisk udvikling, der i følge Lukács fik sit litterære gennemslag i naturalismen. Det var ikke tilfældet i Rusland, og derfor kunne Tolstoj i sit forfatterskab skildre bestemte sider af den revolutionære udvikling frem mod 1905-revolutionen.

Ligesom Lenin forstår Lukács først og fremmest Tolstoj som *bondens ideolog*:

»Tolstoj er bondeoprørets digter i Rusland fra 1861 til 1905. I hans livsværk er den udbyttede bonde denne synligt-usynlige allestedsnærværende figur« (*Russische Revolution - Russische Literatur* 1969 p. 63).

Det russiske samfund - adelen, godsejerne, det feudale zaristiske statsapparat, kapitalismens udvikling - ses ud fra den udbyttes bondes synsvinkel. De herskendes handlemuligheder i dette samfund indskrænkes i stigende grad, sådan som Tolstoj fremstiller det. Netop Tolstojs omdiskuterede prædikantholdning redder ham i følge Lukács fra »formopløsningen«. Prædikantholdningen med alle dens utopier og klart reaktionære træk er forankret i den russiske bondestand. Dermed tilslutter Lukács sig også Lenins forståelse af modsigelserne hos Tolstoj som et udtryk for styrken og svagheden i 1905-revolutionen.

Ud fra denne forståelse analyserer Lukács Tolstojs romaner og fortællinger som et skoleeksempel på hvordan realismen er når den er bedst. Og det vil i meget kort begreb sige når den ud fra en medlevende og engageret fortællers synsvinkel fremstiller bærende udviklingstendenser i samfundet, formidler gennem episk handling, sammenhæng og totalitet i det fortalte, konkretion og typiske personer.

I denne sammenhæng er det ikke hovedformålet at kritisere Lukács' realismeteor. Derimod vil jeg med analysen af *Anna Karenina* problematisere opfattelsen af at Tolstoj skulle være »bondeoprørets digter i Rusland fra 1861 til 1905«. Det er rigtigt at bondens ideologi er til stede i Tolstojs forfatterskab, men det er ikke rigtigt at den restløst fortrænger godsejeren Tolstoj. Tværtimod foregår der gennem hele forfatterskabet en kamp mellem bondens og godsejers ideologi, en stadig afprøvning af den ene op mod den anden, og denne afprøvning får forskellige resultater. Yderpunkterne består i på den ene side at der postuleres et *sammenfald* mellem en bestemt godsejerfraktions og bøndernes interesser udfra en ideologisk harmoniseringsmodel - og på den anden side i en hævde af godsejers, respektive bondens, ideologiske standpunkt som det »rigtige«. Og hvis det er rigtigt, får det selvfølgelig også konsekvenser for Lu-

kács' realismeteori. I såvel *Krig og fred* som *Anna Karenina* bliver udgangen på den ideologiske afprøvningsproces sammenfaldet mellem bondens ideologi og den anti-kapitalistiske russiske godsejers. Den afgørende motivering for sammenfaldet er de fælles fortolkningskategorier for og den fælles protest mod den kapitalistiske udvikling i Rusland og alt hvad den »ny tid« indebærer.

Hvordan skal jeg vise i det følgende.

II Grundtræk i perioden 1861-1905

Anna Karenina er en samtidsroman. Ved at datere bagud fra romanens slutning, de frivilliges afrejse til Serbien, som reelt fandt sted i sommeren 1876, kommer man til, at romanen dækker perioden 1873-1876. Dostojevskij giver en af sine notiser om *Anna Karenina* overskriften »Dagsaktuelt«. Romanens aktualitet understreges af at Katkov - redaktøren af tidsskriftet *Russkij Vestnik* hvori *Anna Karenina* bragtes i serier - nægtede at trykke 8. del på grund af Tolstoj's holdning til den serbiske uafhængighedskrig. Samtidig må det nævnes at mange af romanens kritikere, især fra den revolutionære demokratiske lejr, anså *Anna Karenina* med dens »herskabelige kærlighedsaffærer« for at være en anakronisme. Alligevel forholder romanen sig til de grundlæggende træk i periodens økonomiske og sociale udvikling - og dermed også til de træk der peger fremad.

Generelt kan perioden 1861-1905 karakteriseres som en overgangs- og om-brydningstid - med Lenins termer »en *postreform* -, men *præ-revolutionær epoke*«. Med udgangspunkt i Levin definerer Lenin nøjere hvori denne overgang og ombyrning består og hvordan Tolstoj forholder sig til den:

» . . . samtaler om høsten, daglejere, osv., samtaler som Levin vidste det var vedtaget at foragte . . . syntes ham nu at være de eneste der havde reel betydning. »Alt dette var måske uden betydning under livegenskabet; det er måske uden betydning i England. I begge tilfælde er selve vilkårene fastlagt; men nu hos os, hvor der er vendt op og ned på det hele og det først er ved at lægge sig til rette, da er spørgsmålet om hvordan disse vilkår følger sig, det eneste spørgsmål som har betydning i Rusland«, tænkte Levin. »Hos os er der vendt op og ned på det hele og det er først ved at lægge sig til rette«, - man kan vanskeligt forestille sig en mere træffende karakteristik af perioden 1861-1905. Hvad der »er vendt op og ned på« er velkendt eller i hvert fald ved enhver russer det. Det er livegenskabet og hele »den gamle orden« der svarede dertil. Det som »først er ved at lægge sig til rette«, er fuldstændig ukendt, fremmed, uforståeligt for befolkningens bredeste masse. For Tolstoj aftegner dette borgerlige system, som »først er ved at lægge sig til rette« sig uklart i skikkelse af et skræmmebillede - England. Netop et skræmmebillede, for Tolstoj afviser så at sige principielt et-

hvert forsøg på at forklare sig samfundssystemets grundlæggende træk i dette »England«, forbindelsen mellem dette system og kapitalens herredømme, pengenes rolle, udvekslingens fremkomst og udvikling. Ligesom narodnik'erne vil Tolstoj ikke se, han lukker øjnene og vender tankerne bort fra, at det lige præcis er det borgerlige system der »er ved at lægge sig til rette« i Rusland». (*L.N. Tolstoj og hans epoke*, poetik 21, p. 15).

Indtil livegenskabets ophævelse i 1861 havde *feudale* udbytningsforhold været dominerende i Rusland. Livegenskabets ophævelse var en forudsætning for kapitalismens udvikling. Men kapitalismen havde stadig yderst vanskelige betingelser at udvikle sig under, først og fremmest fordi jordproblemet ikke blev løst, og fordi den feudale zarisme fortsatte som politisk styreform.

Bondefrigørelsen sikrede den enkelte bonde personlig frihed, men den sikrede ham ikke noget at leve af. Ganske vist blev godsejer-bønderne frigivet *med* jord, men jordfordelingen blev foretaget på en sådan måde, at bønderne gennemsnitligt fik 18% mindre jord til udnyttelse end de havde haft før - og ovenikøbet på grund af omfordelingen mellem godsejere og bønder og internt mellem bønder, ofte dårligere jord end før. Samtidig blev bønderne gældssat, idet deres utilstrækkelige jordlodder først skulle løskøbes og derefter afdrages over en årrække på 49 år. Som en konsekvens af de dårlige betingelser for at erhverve sig jord gik løskøbelsesprocessen trægt. Endnu i 1881 var der 1,5 millioner bønder som ikke havde købt deres jord og som altså dyrkede den på de gamle - feudale - betingelser.

Derimod fik godsejerne umiddelbart fordel af bondefrigørelsen, fordi løskøbessummen for den jord bønderne fik lå betydeligt over jordens handelsværdi, og fordi staten som mellemmand mellem godsejere og bønder straks udbetalte 80% af løskøbessummen i let omsættelige statsobligationer. Det var imidlertid de færreste af disse penge der blev geninvesteret i landbruget. På lidt længere sigt kom godsejerne derfor i en situation, hvor de enten måtte sælge mere jord eller gældssætte deres gods for at opretholde deres hidtidige levestandard, da de ikke længere var sikret gratis arbejdskraft.

Undtagelsen var de godsejere der havde forstået nødvendigheden af at anlægge landbruget, så det tog sigte på anvendelse af maskiner, landarbejdere og daglejere, og så det specialiserede sig inden for en bestemt produktion. De købmænd og forretningsfolk der efterhånden opkøbte store jordområder og dyrkede dem rentabelt med direkte specialiseret vareproduktion for øje, udviklede sig gradvist til det økonomisk mest velstående lag på landet - sammen med de store godsejere.

I selve bondemassen gav frigørelsen stødet til en *differentiering*, udviklingen af et skel mellem velhavende bønder, der efterhånden beskæftigede flere end deres egen familie, og landproletariatet, der forøgede indtægterne fra en utilstrækkelig jordlod med daglejerlønningen. I følge Lenin er det i 1894 sådan, at 2/5 af gårdene med 3/10 af befolkningen besidder ca. 1/8 af den samlede kornflade og ikke kan leve af landbruget. Mens 1/5 af gårdene med ligeledes 3/10 af befolkningen besidder over halvdelen af kornfladen og har overskud. Imellem disse grupper eksisterer en labil mellemgruppe. (*Die Entwicklung des Kapitalismus*

in Russland, 1956, p. 59 ff.)²

Differentieringen er en af de vigtigste forudsætninger for udviklingen af et *indre marked* på landet. Hvor mellemgruppen stort set kan opretholde en selvforsynende naturalieøkonomi er landproletariatet på den ene side nødt til at købe levnedsmidler. Og den velhavende bondestand er på den anden side nødt til at købe produktionsmidler samtidig med at den har råd til et større individuelt forbrug.

I betragtning af at langt den største del af den russiske befolkning var bønder er det vigtigt at slå fast at landbruget i perioden op mod 1905 var inde i en udvikling frem mod en kapitalistisk organisering. Men også at denne organisering langt fra var tilendebragt, og at størstedelen af landbruget efter vesteuropæisk målestok var yderst tilbagestående.

I princippet gør det samme forhold sig gældende inden for industrien. En første forudsætning for dannelse af en industriel arbejderklasse var den personlige frihed, der bestod i frigørelse fra de feudale indskrænkninger af arbejdskraftens rådighedsret over sin egen person. En sådan arbejderklasse udviklede sig langsomt, i takt med at også andre forudsætninger for en kapitalistisk produktion blev skabt, gennem udviklingen af en handels- og industrikapital, gennem håndværkets gradvise overgang til manufaktur og vareproduktion, gennem kommunikationsnettets udvikling. Det forhold at bønderne var blevet frigivet med jord gjorde arbejderklassens dannelse til en lang og modsigelsesfyldt proces. På den anden side var industrien i 1861 langt fra så udviklet at den havde kunnet opsuge den arbejdskraft der var blevet frigjort hvis bønderne ikke var blevet bundet til jorden.

Perioden 1861-1905 er karakteriseret af en - ufredelig - sameksistens af mange forskellige former for industriel produktion der spænder fra lille vareproduktion over manufaktur til maskinel storindustri. Antallet af fabrikker med over 16 ansatte og det absolutte antal af arbejdere der er beskæftiget inden for den maskinelle storindustri fordobles i løbet af perioden fra 1866 til 1890. (*Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland* 1956 p. 479 ff.). Hovedparten af virksomhederne er tilbagestående, men hovedparten af arbejderne beskæftiges omkring århundredskiftet i højt teknologisk udviklede og højproduktive virksomheder, koncentreret omkring de store byer.

Vigtigst i udviklingen af kommunikationsnettet var opbygningen af jernbanerne, der voksede fra i 1865 at dække 3819 km til i 1890 at dække 29.063 km.

Livenskabets ophævelse nødvendiggjorde en række reformer inden for især *administration, retsvæsen, militær og uddannelse* - de såkaldte »store reformer«. Inden for administrationen blev der i 1864 oprettet lokale forsamlinger på amts- og guvernementsniveau, hvis væsentligste opgave bestod i varetagelse af sociale og undervisningsmæssige opgaver - samt vejbygning. Valgberettigelse og valgbarhed var stærkt selektiv, for godsejernes vedkommende afhængig af godsstørrelse og for forretningsfolks vedkommende af årsomsætning.

2. Der må - som Lenin selv gør - tages forbehold overfor de statistiske oplysninger som disse tal bygger på. I deres tendens bekræftes tallene dog af oplysninger fra andre kilder.

Bønderne havde kun indirekte valgret, gennem valgmænd der valgte særlige deputerede - som ikke behøvede selv at være bønder. Efter tilsvarende principper blev der i byerne oprettet bydumaer.

En omfattende reform inden for retsvæsenet fandt ligeledes sin endelige udformning i 1864. Efter engelsk mønster indførtes fredsdommerordningen, nævningedomstolen og et domssystem med appelmuligheder. Dommerne blev uafhængige af regeringen gennem deres uafsættelighed, og der blev fastsat frister i sagsgangen. Som konsekvens af den forholdsvis liberale reform blev retssalen efterhånden udnyttet som et offentligt rum for den ellers begrænsede ytringsfrihed. Derfor blev der i 70'erne oprettet en særlig domstol for politiske forbrydelser.

Under livegenskabet havde værnepligten udelukkende været pålagt bønderne og småborgerskabet i byerne. Tjenestetiden var 25 år. I 1874 blev der indført almindeligt værnepligt med en tjenestetid på 6 år i hæren og 7 år i flåden - dog med lavere tjenestetid for mænd med uddannelse.

Videre blev der gennemført en række reformer inden for undervisningssystemet. Disse var dog helt utilstrækkelige både på det elementære plan og inden for videre uddannelse. De sikrede ikke at befolkningen lærte at læse og skrive, og videre uddannelse foregik ofte i udlandet. Kvinders adgang til uddannelse var yderst begrænset.

Selv om der således blev gennemført reformer er det overalt karakteristisk, at reformerne kun lige giver så meget som er nødvendigt for at inddæmme utilfredsheden i de forskellige klasser. Den enevældige zar behersker stadig statsapparatet, og den ideologiske undertrykkelse som den ortodokse kirke står for er så massiv som nogensinde. Derigennem modvirkes det fremvoksende borgerskabs politiske magtovertagelse. De borgerlige rettigheder, ytrings-, organisations- og forsamlingsfrihed, eksisterer ikke. Borgerskabet forhindres i at konstituere sig som klasse. Det samme gælder arbejderklassen. Enhver oppositionsbewægelse må kæmpe med censuren og/eller leve illegalt. Det gælder såvel borgerlige liberale som socialister.

Alligevel vokser oppositionelle bevægelser frem i denne autoritære atmosfære, såvel blandt bønderne og de intellektuelle som inden for det fremvoksende borgerskab og arbejderklassen. Bevægelserne har vidt forskellig karakter og vidt forskelligt sigte. Kun modstanden mod den zaristiske stat er fælles.

De intellektuelle forsøger fra starten (i 1861) at forene deres kræfter med bøndernes. I 70'erne dannes forbundet *Jord og frihed* hvis navn inkarnerer bevægelsens formål. Da alliancen med bønderne stødte på uovervindelig modstand, dels fra de naive patriarkalske bønder side, dels fra det zaristiske politiske side, spaltedes bevægelsen i en terroristisk del (*Folkeviljen*) og en del der fortsat ville arbejde blandt bønderne (*Sort Fordeling*).³ *Folkeviljen* så det som sit vigtigste formål at udrydde den mand der trods sine reformer stod som inkarnationen af den enevældige stat: Zar Alexander II. Efter forskellige mislykkede forsøg

3. Navnet *Sort Fordeling* henviser til en eksisterende oprørske praksis blandt bønderne, der gik ud på at bemægtige sig godsejerjord og fordele den illegalt mellem sig.

lykkedes det i 1881 - men på bekostning af stort set hele den revolutionære organisation og uden at det rokkede ved det politiske system. Tværtimod forstærkedes reaktionen i 1880'erne.

Det var et karakteristisk træk for den revolutionære bevægelse at mange kvinder deltog. Kvinder var som nævnt forment adgang til videre uddannelse i Rusland. Derfor tog de til udlandet, især Schweiz, for at uddanne sig. Netop i emigrantmiljøerne havde den revolutionære bevægelse grobund, og de russiske kvinder vendte ofte tilbage til Rusland som organiserede revolutionære. Derigennem blev kvindens frigørelseskamp kædet sammen med den revolutionære bevægelse.

Selv om bøndernes utilfredshed voksede støt i perioden savnede utilfredsheden organiseret og militant udtryk. Først da arbejderklassen var blevet tilstrækkelig stor kunne det zaristiske styre for alvor trues. Først da var det muligt at danne en holdbar alliance mellem de intellektuelles revolutionære bevægelse og en samfundsmæssig kraft der gennem især strejkebevægelsen kunne sætte magt bag kravene om forandring. Dette skete i perioden 1895-1905.

De stærkeste organisatoriske udtryk for denne ny situation blev dannelsen af partier. For det første *Ruslands socialdemokratiske Arbejderparti*, dannet i 1898 på marxistisk grundlag med medlemsbasis især blandt socialistiske intellektuelle og i arbejderklassen. For det andet *Det socialrevolutionære Parti* i 1902, med medlemsbasis især blandt de intellektuelle der var tilknyttet narodnik-bevægelsen, bønderne og en del af arbejderklassen. Borgerskabet udgjorde derimod langt fra nogen samlet og effektiv kraft i kampen mod zarismen. Først i 1905 samledes borgerskabet i sit ledende parti: *Det konstitutionelt-demokratiske Parti*.

Det foreløbige resultat af den revolutionære bevægelse blev 1905-revolutionen.

III Anna Karenina

1. Opbygning

Anna Karenina er en lang roman i syv dele og en epilog. Den er bygget op omkring to grundlæggende handlingsforløb, hvoraf det ene har Anna Karenina og Vronskij som hovedpersoner og det andet Levin og Kitty Ščerbackaja. Det kan være praktisk ganske foreløbigt at skitsere hvordan de to forløb forholder sig til hinanden: De to handlingsforløb har visse fælles berøringspunkter. Dels direkte i handlingen: Kitty er forelsket i Vronskij og Levin på samme tid; Anna forhindrer realiseringen af Kittys ægteskabsplaner med Vronskij (1. del); da Anna møder Levin mobiliserer hun al sin charme for at gøre indtryk på ham; Kitty og hendes barn befinder sig hos Dolly den dag Anna begår selvmord, hvilket forhindrer Anna i at få talt med Dolly (7. del). - Dels indirekte i Oblonskij-

familien: Stiva Oblonskij er Annas bror og Levins ven; Dolly er Annas svigerinde og Kittys søster. Oblonskij-familien fungerer som *formidlingsinstans* mellem de to forløb.

Men den væsentligste forbindelse er af en anden art. Den består i et *modsnævningsforhold* mellem Anna-Vronskij-forløbet og Levin-Kitty-forløbet på en række planer. Hvor den første handlingsstreng groft sagt fører gennem ægteskabets og familiens *opløsning* og de dermed forbundne problemer, fører den anden handlingsstreng gennem *etableringen* af ægteskabet, familien og de dermed forbundne problemer. Også i den forbindelse er Oblonskij-forløbet karakteriseret ved sin midterposition, idet en opløsende tendens i Oblonskij-familien (Stiva) opvejes af en konserverende tendens (Dolly). Oblonskij-strengens kompositionelle funktion stemmer overens med Oblonskijs mest fremtrædende personlige egenskab: evnen til at få helt forskelligartede mennesker rystet sammen.

Fremstillingen alternerer mellem de to hovedstrengte (og i mindre grad midterstrengen) på en sådan måde, at overvejende lykke eller harmoni - igen groft sagt - i det ene forhold som regel falder sammen med overvejende ulykke eller disharmoni i det andet forhold. I romanens første tre dele modsvares Annas relative lykke med Vronskij af Kittys og Levins ulykke i forholdet til hinanden. I 4. del hvor Anna på grund af barselsfeber er døden nær og hvor Vronskij forsøger selvmord, forsones Levin og Kitty. Der er lige ved at være balance i slutningen af 4. del og begyndelsen af 5. del med begge parter etablering af et samliv, men fra slutningen af 5. del modsvares den voksende disharmoni mellem Anna og Vronskij af større og større harmoni mellem Levin og Kitty. De to forløb forholder sig således omvendt proportionalt til hinanden. Hvad dette egentlig betyder vender jeg tilbage til.

2. Anna Kareninas Ruslandsbillede

Det gjaldt allerede for den historiske roman *Krig og fred* at godsejertilværelsen langtfra blev fremstillet som problemfri. Det problematiske lå især i livegenskabet som ingen af romanens hovedpersoner kunne forholde sig ligegyldigt til. Alligevel mundede *Krig og fred* ud i en »løsning« der fastholdt godsejerne og de livegne bønder i et patriarkalsk afhængighedsforhold med tilsyneladende fælles etisk motiveret interesse i at opretholde det feudale udbytningssystem.

I *Anna Karenina* tager Tolstoj mere direkte stilling til bondefrigørelsens resultater. Hans grundlæggende synspunkt er at bondefrigørelsen langtfra har løst problemerne, hverken for godsejerklassen eller for bønderne, men at den tværtimod har skabt en række nye næsten uløselige problemer.

Den jordbesiddende adel er som den fremstilles i begyndelsen af *Anna Karenina* delt op i to hovedfraktioner:

- 1) den egentlige godsejeradel der lever på landet og har omformningsproblemerne tæt inde på livet (hovedrepræsentant: Levin)
- 2) embeds-, hof- og militæradelen der lever i byen, først og fremmest hoved-

staden St. Petersburg, fjernet fra problemernes kilde (hovedrepræsentanter: Vronskij, Oblonskij, Karenin).

En mindre - og hos Tolstoj mindre betydningsfuld - fraktion udgør intelligentsiaadelen, repræsenteret på den ene side af den liberale Koznysev, på den anden side af Levins »kommunistiske« bror Nikolaj.

Andre klasser og lag, først og fremmest bønderne og borgerskabet (købmændene) ses i deres relation til godsejerne.

Denne opdeling er for så vidt traditionel i litteraturen før 1861, ligesom et vist spændingsforhold mellem klasserne og fraktionerne er traditionelt. Det nye i *Anna Karenina* er den udvikling der foregår med de to vigtigste fraktioner af adelen under pres fra den frembrydende kapitalisme.

Hovedtrækkene i denne udvikling skal nu bestemmes.

a. Godsejeradel mellem feudalisme i opbrud og kommunisme

Som repræsentant for den egentlige godsejeradel der lever på landet svinger Levin konstant mellem to yderpunkter: en pietetsfuld agtelse for sin godsejerstatus og en anfægtelse over den ud fra en sammenligning mellem sit eget liv og bøndernes.

Yderpunkterne og Levins holdning til dem angives meget præcist af ham selv, da han i en konfrontation med sin bror - der har »kommunistiske« sympatier - bliver bange for at denne har ret i »at han ville balancere mellem kommunisme og de givne tilstande og at dette næppe var muligt«. (9/411). Anfægtelsens konsekvens er »kommunismen«, godsejerværdighedens konsekvens er støtten til det bestående, og Levins holdning er indtil slutningen modsigelsesfyldt som resultat af forsøget på balancegang.

Grundtanken i Levins landbrugsvidenskabelige arbejde er, at *landarbejderen* må inddrages som den tredje udslaggivende faktor i agerdyrkning ved siden af klimaet og jorden. En planlægning, der ikke tager hensyn til landarbejderens egenskaber, er futile, men som Levins eget reformforsøg viser, er han i tvivl om hvordan dette hensyn skal tages.

I begyndelsen af romanen anvender han selv en metode der går på tværs af forvalteren, bønderne og daglejerne. Han ved hvad der giver de bedste resultater og giver befalinger i overensstemmelse med det, men enten bliver befalingerne ikke udført eller også udføres de med en forsinkelse der sænker deres formålstjenlighed. Levin kæmper konstant mod denne træghed. Han opfatter den ikke som rettet mod ham specielt, hvad den heller ikke er, men som en »slags elementær kraft«, en gudhengiven modvilje mod at forhaste sig eller forandre noget, fordi det hele alligevel går »som Vorherre vil«. Denne landarbejderens grundlæggende egenskab er samtidig den som Levin vanskeligst kan acceptere og som længe holder ham tilbage fra at omsætte teori til praksis.

Når Levin alligevel forsøger at indføre sin reform, har det flere årsager. For det første erkender han, at hans omkostninger i bestræbelser på at forbedre driften ikke står i forhold til resultatet; for det andet bliver han inspireret af den bonde han tager ind hos på vej til Svijažskij. Denne bonde er selvstændig, og dyrker med held et større familiebrug. Produktion og reproduktion, arbejde og

familieliv går her op i en højere enhed.

Levins reform går ud på at dele ejendomsret og udbytte med bønderne ved at udstykke halvdelen af sin jord i andelslodder. Han satser på at den nedgang i produktionen, han véd vil følge, bliver forbigående, og at den - på grund af øget motivation - i løbet af nogle år bliver afløst af en produktionsstigning. Reformen mødes imidlertid med mistro fra bøndernes side, dels fordi den kommer »fra oven«, dels fordi den følger så hurtigt efter den forrige linie, der umiddelbart tog sigte på at hæve produktionen, og dels fordi den er uforståelig ud fra alle deres hidtidige erfaringer om godsejeres og bønders modsatrettede interesser.

Levins landbrugsvidenskabelige værk og hans andelsreform er udtryk for et *trede standpunkt*: et standpunkt der tror at tage afstand fra både kommunismen og kapitalismen. Han definerer selv sin metode som en »ublodig revolution«, hvorved han forstår en gradvis omvæltning, der tager sit udgangspunkt i hans gods og distrikt og derefter breder sig til resten af guvernementet, Rusland, verden. Målet er »det almene vel«: »I stedet for fattigdom - almen velstand og tilfredshed; i stedet for fjendskab - enighed og fælles interesser« (8/404).

Det er især Levins trang til *arbejdsfællesskab*, der trækker ham lidt længere i »kommunismens« retning. Levin holder meget af fysisk arbejde og af rent konkret at føle sig som et led i en større sammenhæng; denne lyst kan han ikke til bunds få tilfredsstillet hverken som ordregivende godsejer eller som (stadig ordregivende) »parthaver«. Ved at deltage i mejningen forsøger Levin at realisere arbejdsfællesskabet, men hans deltagelse varer kun én dag og af bønderne betragtes den - omend godmodigt - som et lune. Levin er og bliver iagttagere i forhold til fællesskabet. Dette går med særlig pinefuldhed op for ham under hans inspektionsbesøg på søsterens gods (som han bestyrer). Her iagttagere han dels det større arbejdsfællesskab mellem bønderne, dels det mindre: samarbejdet mellem to ægtefæller, og begge dele virker fristende på ham:

--- »for første gang tænkte Levin klart på, at det beroede på ham selv at ombytte dette tyngende, ørkesløse, kunstige, egoistiske liv, som han levede, med dette arbejdsomme, rene og skønne liv i samfølelse med andre«. (8/324).

I den situation beslutter Levin halvt om halvt at *skifte klasse*, dvs. blive bonde, gifte sig med en bondepige og rive sig løs fra »sin unyttige viden« og »sin dannelse der ikke kunne bruges til noget« (8/324). Men rent bogstaveligt krydser hans og Kittys veje hinanden, og synet af Kitty er nok til at kalde Levin tilbage til sin egen klasse. Kitty modvirker således allerede før ægteskabet Levins trang til at frasige sig sine klasseprivilegier og understøtter dermed modpolen til »kommunismen«, Levins pietetsfulde agtelse for sin godsejerværdighed. Hendes konserverende funktion forstærkes efter etableringen af ægteskabet og familielivet.

Levins landbrugsvidenskabelige arbejde og hans andelsreform finder sted i perioden mellem hans frieri til Kitty - og afslaget - og hans ægteskab med hende. Den nære forbindelse mellem disse ting understreges flere gange, bl.a. af Levins gamle amme og husholderske Agaf'ja Michajlovna. Som svar på Levins teoretiske udredninger siger hun: »De skulle gifte Dem, skulle De!« (8/405). I

denne periode erkender han tydeligere og tydeligere de samfundsmæssige modsætninger. Med ægteskabet er hans valg reelt truffet, også hvad hans stillingtagen til disse modsætninger angår, og han indstiller sig nu i højere grad på en retfærdiggørelse af valget.

I en samtale med Oblonskij definerer Levin sin opfattelse af en aristokrat: det er en mand der er økonomisk, politisk og kulturelt *uafhængig* - altså en mand som Levin selv og som hans forfædre. Ægteskabet med Kitty er ensbetydende med at Levin for alvor knytter til denne aristokratiske tradition og forpligter sig til at videreføre den:

»Nødvendigt var det, at familien levede, som hans fædre og forfædre havde vænnet sig til at leve, det vil sige på de samme grundlag for dannelse, og at hans børn blev opdraget på disse grundlag. Det var lige så nødvendigt som at spise når man er sulten; og til dette formål var det lige så nødvendigt at drive landbrugsmaskineriet på Pokrovskoe, sådan at det gav indtægt, som at tilberede maden«. (9/414).

Både ægteskabet, familien og Levins godsejerstatus knyttes i dette citat sammen med *det naturlige*, behovstilfredsstillelsen: at spise når man er sulten. Den naturaliserende sammenligning postulerer en ubetinget nødvendighed af både familiens og klasseprivilegiernes opretholdelse. Hvor Rachmetov og Oblonskij går ud over naturens orden opfylder Levin tværtimod naturens krav.

Ægteskabet bevirker at Levin opgiver sin andelsreform og vender tilbage til sin tidligere driftsmetode, som nu - i modsætning til før - fungerer, angiveligt fordi Levin ikke længere teoretiserer, men handler. Men han forkaster ikke balancegangen med god samvittighed, han er stadig anfægtet, indtil han endelig finder den form for *fællesskab* som han, samtidig med at han er godsejer, dog kan dele med bonden (og samfundets øvrige klasser), nemlig *det åndelige eller moralske fællesskab*, der består i troen på Gud og en stræben mod »det gode«. Ved at det er en bonde, der i simple ord meddeler Levin denne erkendelse, eller i hvert fald »forløser« den hos ham, understreges fællesskabet. Hvordan erkendelsen konkret skal udmøntes på klassernes forhold til hinanden fremgår kun indirekte af Levins slutrefleksioner, men da disse bekræfter rigtigheden af hans handlinger efter ægteskabet og det fejlagtige i hans tænkning, kan der ikke være tvivl om, at status quo skal bevares, og at status quo er den bedste løsning for ham som for bønderne (jvf. 9/414-416).

Både Levins tiltrækning mod »kommunismen« og hans forsøg på balancegang var ufrugtbar. Netop i kraft af at det moralske fællesskab for Levin er overordnet det materielle fællesskab, kan han ikke acceptere klassesdelingens *væsentlighed*: »jeg er selv folket, - - - « (9/432). Grundvilkårene omkring fødsel, kærlighed, død er ens for alle, og denne lighed er mere betydningsfuld end den sociale ulighed. At tage klassesdelingen alvorligt og opfatte »folket« som en særlig kategori (hvad f.eks. Koznysev gør, jvf. 8/281 og 9/432) bliver følgelig et udslag af »åndshovmod« (9/436). Analogt hermed er det netop »åndshovmod« der har ledet Levin i hans balancegang:

»ligesom folket vidste han ikke og kunne ikke vide hvori det almene vel består, men han vidste bestemt, at opnåelsen af dette almene vel kun er mulig gen-

nem streng opfyldelse af den lov om det gode, som er åbenbaret ethvert menneske», - - - (9/436).

Og eftersom hverken bevægelsen til fordel for sydslaverne (der er ensbetydende med krig) eller reformbevægelsen eller revolutionen og kommunismen satser på at opfylde loven om det gode, må iflg. Levin disse bevægelser, og alle der ligner dem derved at de hævder at repræsentere »folkets« vilje, afvises.

Modsigelserne i Levins holdning er åbenlyse og afdækkes især gennem diskussioner og refleksioner (Levins og forfatterstemmens). Omvendt belyser Levins standpunkt i diskussionerne modpartens. Det var i forlængelse af en diskussion med Nikolaj, Levin klart formulerede yderpunkterne i sin holdning og kom i tvivl på det tredje standpunkts mulighed. Nikolaj tager som nævnt på et givet tidspunkt parti for »kommunismen«, forstået som de producerendes fællesje og fællesstyre. Han ser at samfundet er spaltet op i to antagonistiske klasser: kapitalisterne (jordejere og købmænd) og de arbejdende masser (især bønder) og går ind for at denne tilstand må forandres, så »slaveriet« ophæves. Hvad de konkrete handlemuligheder for bønderne og arbejderne angår, er han imidlertid usikker. Sammen med en relegeret student planlægger han oprettelsen af et kooperativt smedeforbund, men som det viser sig virkeliggøres planerne ikke, og Nikolaj ser siden tilbage på kommunismen som en utopi - hvad den i hans udgave også er.

Set med Levins øjne er Nikolajs samfundsforståelse og planer et selvbedrag der skal skjule hans elendighed og uduelighed. Det underforstås at forfatterstemmen deler denne vurdering og det fremgår også af det videre forløb. Alligevel indgår konfrontationen med Nikolaj i Levins refleksioner bagefter som et element der demonstrerer en endnu ubevidst modsigelse i hans holdning: »Han anså en omformning af de økonomiske vilkår for at være noget sludder, men han havde altid følt sin egen overflod som en uretfærdighed sammenlignet med folkets fattigdom« (8/113). Levins foreløbige reaktion på uretfærdigheden forudgriber slutningen ved sin individuelle og regressive løsning: han vil for fremtiden arbejde endnu mere og leve endnu mindre luksuriøst end han plejer!

Selv om Oblonskij er liberal og Tolstoj forholder sig ironisk til liberalismen, får Oblonskij dog påpeget det samme som Nikolaj, nemlig at Levins holdning er modsigelsesfyldt. I en diskussion med Oblonskij forsøger Levin at definere hæderligt og uhæderligt arbejde. Hans grundsynspunkt er følgende: »Enhver fortjeneste, der ikke svarer til det ydede arbejde, er uhæderlig«. (9/181). Konkret mener han, at bondens og hans eget arbejde er hæderligt, mens jernbanespekulanternes og bankier'ernes (og i grunden også Oblonskijs) er uhæderligt. Men da han bliver gået på klingen har han svært ved at begrunde sin skelnen, og konfronteret med konsekvensen - at han burde afstå sin jord til bønderne, hvis han mener det er uretfærdigt at han tjener 5000 rubler på samme tid som bonden tjener 50 - viger han udenom ved at hævde at han i hvert fald ikke bidrager til at uligheden vokser.

Ligesom Nikolaj stiller Oblonskij ham over for et alternativ, blot af en anden art:

»Et af to: enten erkender man at den herskende samfundsorden er retfærdig,

og så står man fast på sine rettigheder; eller også indrømmer man, at man nyder uretfærdige privilegier, sådan som jeg da også gør, og nyder dem alligevel med fornøjelse«. (9/183).

Den tredje mulighed - frivilligt at give afkald på sine privilegier - tager Oblonskij ikke alvorligt. Det gør Levin derimod for så vidt som han ikke anerkender Oblonskijs udvej, fordi den for alvor ville påføre ham en skyldfølelse: »For mig kommer det an på dette: jeg må føle at jeg ikke er skyldig«. (9/184).

I Levins slutposition ophæves disse alternativer og problemstillinger. Med familiedannelsen som holdepunkt og motivering opløses interesse modsætningerne mellem godsejer og bonde. I stedet sættes et økonomisk forhold der nok er tilpasset den ny tid, men som ikke peger aktivt frem mod drift på kapitalistisk basis - og et ideologisk fællesskab mellem godsejer og bonde bygget op omkring moralske forståelseskategorier, først og fremmest godt vs. ondt.

I Levins samfundsforståelse udgrænses således de nye klasser: borgerskabet (købmændene) og arbejderklassen. Tilsvarende betragter Levin den udvikling mod kapitalisme som er på vej som unormal og unaturlig. Levin anskuer *samfundet som en helhed, en organisme*, hvori landbruget er grundstammen. Iflg. denne opfattelse bliver bankernes, industriens, trafikvæsenets (jernbanernes) og byernes hastige udvikling vildskud på landbrugets stamme - vildskud der forhindrer eller i hvert fald skader landbrugets vækst (9/61-62). I Europa er kapitalismen og industrialiseringen »i takt med tiden«, men i Rusland »for tidlige« (9/62). Noget lignende gælder de liberale institutioner: de er blot et legetøj, fordi forudsætningerne for deres funktioner ikke er tilstede, og Levin tager afstand fra dem.

Det er almindeligt i konservativ tænkning at opfatte samfundet som en helhed, der udvikler sig organisk, og hvis enkelte led eller lemmer har hver sin plads og funktion. Det er ligeledes almindeligt at benævne de fænomener i samfundet, man ikke bryder sig om, som en sygdom i en del af samfundsorganismen. Det originale ved Levins organismeallegori er, at det er det *borgerlige* system - kapitalismen og dens ledsagefænomener - der opfattes som, hvis ikke en sygdom, så en ensidigt og unaturligt udviklet del af helheden. Dermed er Levins holdning til periodens dominerende udviklingstendens angivet tydeligere end noget andet sted: han vender sig mod kapitalismen i Rusland, og går ind for en harmonisk udvikling, hvor de enkelte led i samfundet tager hensyn til hinanden og til den nationale tradition (Rusland som bondesamfund). Levins »løsning« er således bagudrettet, selv om den ikke går ind for egentlig feudale udbytningsforhold. »Det bestående« som Levin går ind for er hverken det system »som først er ved at lægge sig til rette« - altså kapitalismen - eller det feudale, livegne system, som kapitalismen afløser, men det anti-kapitalistiske, halv-feudale system, bygget på økonomisk og politisk »uafhængighed« (dvs. uafhængighed af politiske partier).

b. Den kapitalistiske løsning: England som model

Levins forsøg på at løse de problemer, som perioden stiller, kontrasteres i romanen med andre løsningsforsøg, først og fremmest Oblonskijs og Vronskijs. For

Oblonskij, der er godsejer i kraft af sin kones medgift, er godsejerværdigheden, sådan som Levin dyrker den, uacceptabel. Politisk har han kun interesse i at være godsejer når det gælder om at fastslå sin indflydelsesrige position, som f.eks. ved adelsvalgene; kulturelt har han ingen interesse i det: hans forhold til adelens traditioner er ret uforpligtende. Økonomisk er Oblonskij derimod afhængig af godset, idet hans indtægter som embedsmand langfra slår til. Men den økonomiske interesse motiverer ikke Oblonskij til at drive godset, så det kan give overskud. Tværtimod lader han det forfalde i en grad så den eneste udvej for økonomisk udbytte ligger i godsets stykvisse salg - en udvej der i sidste instans er ensbetydende med Oblonskij's økonomiske ruin.

Det er ikke alene Oblonskij der befinder sig i dette dilemma, men de fleste adelige der som han ikke lever som egentlige godsejere. Årsagen hertil ser Levin, der forbitres over adelens tiltagende forarmelse, i en slags »uskyldighed« (8/202), hvis konsekvens er købmændenes gradvise overtagelse af magten og dannelsen i samfundet - »Rjabinins børn vil have midler til at leve og uddanne sig, men dine vil ikke have det!« (8/203). Levin har ikke noget mod at den arbejdende *bonde* opkøber jord og fortrænger adelen. Hans had er rettet mod købmændene - konkret Rjabinin, som køber Oblonskij's skov billigt på grund af Oblonskij's akutte penge nød. I Rjabinin ser Levin repræsentanten for en *ny udbytterklasse*, der modsat adelen er uden smag, dannelse og samvittighed, og hvis ofre tæller såvel (fattige) bønder som adelsmænd.

Men Oblonskij godtager ikke det dilemma som Levins vurdering implicerer: valget mellem at styre godset (eller i hvert fald sælge det) rentabelt og den økonomiske ruin. I stedet vælger han at undgå ruining ved det middel som Levin foragter: alliance med kapitalen. Oblonskij bliver medlem af bestyrelsen for de forenede sydlige jernbaners og bankers kreditaktieselskab. Dermed opgiver Oblonskij både sin »uskyldighed« og sin uafhængige position som adelsmand. Stillingen kræver ubetinget partitagen for regeringen og dét i det »bestående« system der peger fremad, nemlig kapitalismen. Denne overgang fra uafhængig adelig embedsmand til forvalter af kapitalen og dens interesser skildres af Tolstoj som et *traditionsbrud*: »for første gang i sit liv fulgte han ikke sine forfædres princip, at tjene staten, men rykkede frem mod et nyt forehavende, - - -« (9/335). Oblonskij, som er fyrste, må vente to timer i en af de nye magthaveres forværelse. Selv om Oblonskij er overbevist om at foretagendet er »nyt, livskraftigt og hæderligt«, (9/335) foretager han ikke bruddet uden en udefinerlig følelse af ubehag. Samtidig har han, i og med at han forkaster Levins livsform, ingen anden mulighed, hvis han vil undgå forgældelse og bevare sin levestandard.

Hos Svijažkij møder Levin to andre muligheder, repræsenteret af et par ældre godsejere og af Svijažkij selv. De ældre godsejere er tilhængere af livegenskabet og forbitrede over dets ophævelse. Som følge heraf driver den ene af dem stadig sit landbrug efter en ganske let moderniseret udgave af de »patriarkalske metoder«, (8/389), dvs. han gør bønderne økonomisk afhængige af sig ved at låne dem penge til terminen, mod at de yder (høveri)arbejde for ham. Selv om også den anden godsejer mener at »bondefrigørelsen har ødelagt Rus-

land«, (8/389), udnytter han ikke bønderne på »patriarkalsk« facon, men nøjes med at beklage, at landbruget er urentabelt og at det er umuligt at gøre det rentabelt, når jorden enten må dyrkes med lejet arbejdskraft eller forpagtes bort.

Den første, decideret bagudvendte metode er Levin og Svijažkij enige om at fordømme. Modsat de ældre godsejere mener Svijažkij, at landbruget under livegenskabet stod på et lavt stade og at der nu er mulighed for at drive det »rationelt«. Han betænker sig ikke på at tilpasse sig den nye tids vilkår - det »frie arbejde« - som han satser på i kombination med en omfattende *industrialisering* af landbruget. At hans drift foreløbig giver underskud, tilskriver Svijažkij enten, at han er en dårlig økonom (hvad han selvfølgelig ikke mener), eller at han investerer kapital for at få større udbytte (hvad Levin anser for usandsynligt).

For Vronskij stiller sagen sig anderledes. Som medlem af hof- og militæraristokratiet, og altså ikke »arbejdende« godsejer, har han gode indtægter, selv om også han i en presset situation må optage lån hos en ågerkarl. Vronskijs gunstige økonomi skyldes imidlertid ikke, at han er en bedre økonom end Levin, Oblonskij eller Svijažkij, heller ikke at hans fordringer er ringere, men at hans jordbesiddelser og formue er større. Da Vronskij, tvunget af forholdet til Anna, tager sin afsked fra militæret for at bosætte sig på landet som egentlig godsejer, vælger han stort set samme driftsmetode som Svijažkij: den rationaliserede og industrialiserede. På hans gods ledsages processen ikke af tab, men af øget udbytte. Vronskij er således den eneste godsejer i romanen der ikke er plaget af periodens overgangskarakter. Hans økonomiske forudsætninger gør ham i stand til at profitere af den.

Vronskijs rolle som repræsentant for den kapitalistiske løsning understreges ved hans tilknytning til *England* og alt hvad der er engelsk.

Hvor fransk op til 1861 var den russiske adels dannelsessprog afløses det i takt med den kapitalistiske udvikling i Rusland af engelsk. I *Anna Karenina* anvendes engelsk på to måder: dels generelt klasse- og periodekarakteriserende, dels som et parameter på personernes holdning til kapitalismen.

Den sproglige overgang fra fransk til engelsk demonstreres flere steder. Et typisk eksempel er Varvara Oblonskajas: »I øvrigt, c'est un intérieur si joli, si comme il faut. Tout-à-fait à l'anglaise. On se réunit le matin au breakfast - - -« (9/220). Ščerbackij-familiens piger taler hveranden dag fransk, hveranden engelsk; deres navne er angliserede (Dolly, Kitty) ligesom det rigeste aristokratiske navne (Betsy). Både Anna og Dolly har en engelsk guvernante. Følgelig er børnene mest fortrolige med engelsk. Vronskij taler engelsk med sin jockey, og hans yndlingsudtryk er engelsk (»not in my line«). Lydija Ivanovna læser *Under the Wing* op for Karenin og Oblonskij. - Engelsk indgår også i forfatterstemmen, f.eks. på følgende måde: »Selv mester i at føre en elegant samtale af den slags englænderne kalder small-talk, - - -« (8/159) - altså som russisk-supplerende udtryk.

Disse eksempler viser engelsk i dets generelle klasse- og periodekarakteriserende funktion. Men der er forskel på personernes brug og beherskelse af engelsk, ligesom der er forskel på deres holdning til importerede engelske produkter og engelske skikke i det hele taget, eller med andre ord det som »England«

repræsenterer. Ved hjælp af denne forskel i holdning angives en opdeling i to grupperinger: én der er for »England« og én der er imod.

Den person i romanen der mest ubetinget går ind for »England« er Vronskij, både som officer men især som godsejer. Som officer har han foruden liden-skaben for Anna endnu en passion: heste. Væddeløbet er en sport der er impor-teret fra England. Konkret fremgår forbindelsen af at Vronskijs træner er eng-lænder, og de tekniske termer der anvendes er engelske: »groom«, »jockey«, »pluck«; »skazyvaetsja« er en oversættelse af »tells« (8/214-215). Endvidere gør Karenin opmærksom på sammenhængen mellem England som militær-magt og væddeløbssporten (8/246). Vronskijs forkærlighed for heste og væd-deløb er samtidig en forkærlighed for England.

Denne tiltrækning bestemmer hele hans adfærd som storgodsejer. Vronskijs industrialiserede driftsmetode er allerede nævnt, men tiltrækningen går dybere. Vronskijs arbejdsform, der er præget af forretningsmæssighed og effektivitet, karakteriseres af Svijažkij som »amerikanske metoder«, (9/231). Vronskij er dybt optaget af de engelske inspirerede, liberale institutioner, som blev indført i den store reformperiode og mener, at hans egenskab af godsejer på den ene side forpligter ham til at tage del i disse institutioners arbejde - og at denne deltagelse på den anden side er betaling for hans godsejerprivilegier. Den politik, som han ved adelsvalgene i forbund med Svijažkij, Oblonskij og Koznyšev får gennem-ført, er den liberale. Også som godsejer fastholder Vronskij sin tilknytning til engelsk sport: han opdrætter væddeløbsheste og spiller lawn-tennis. Hvor Le-vins engelsk er dårligt taler Vronskij perfekt engelsk. Og hvor England for Le-vin fremstår som »et skræmmebillede« fremstår det for Vronskij som ideal.

Hovedmodsatningen i personernes stillingtagen til England falder således sammen med romanens kompositionelle opdeling. Levin er den mest inkarnere-de modstander af den kapitalistiske udviklingstendens som Vronskij helhjertet og uden anfægtelser af nogen art går ind for.

c. Det zaristiske bureaukrati

Helt løsrivet fra jorden - og dermed fra godsejerproblematikken og de spørgs-mål som Levin mener er af afgørende betydning i perioden - er Karenin, der udelukkende er adelig embedsmand, ansat i en ledende stilling i justitsministe-riet. Det dominerende træk i fremstillingen af Karenin er da også *afstanden* mellem hans forestillinger, hans virksomhed - og virkeligheden. Karens fore-stillinger og virksomhed befinder sig på et plan, der er præget af orden, en på forhånd fastlagt forretningsgang og - trods (eller måske snarere på grund af) bu-reaukratiet - overskuelighed. På dette plan hører ministerier og administration hjemme; her nedsættes kommissioner og komiteer (hvoraf Karenin er medlem af en del); her udfærdiges uafsladeligt dokumenter (Karenin underskriver en for-middag 118); kort sagt, her foregår forvaltningen af Rusland, og Karenin er én af forvalterne.

Denne forvaltning er i vid udstrækning en *selv-genererende* virksomhed. I forhold til den er virkeligheden, forstået som de faktiske sociale og økonomiske forhold, underordnet, dvs. virkeligheden betragtes nærmest som en forstyrren-

de faktor, man undertiden må tage hensyn til. Det der i grundn styrer udviklingen inden for forvaltningen er embedsmændenes personlige og karrieremæssige interesser. Dette gælder også Karenin. Da han beslutter sig til at få undersøgt de fremmede folkeslags stilling i Rusland sker det på foranledning af et angreb fra et »fjendtligt« ministerium, og Karenins modangreb har til formål at »udrede hele denne sag, bringe ham medvind i karrieren, afvæbne hans fjender og derfor være staten til den største gavn«. (8/335).

På samme måde ræsonnerer Karenins fjender, og det er heller ikke rapporter om de fremmede folkeslags faktiske status, der bliver udslagsgivende i spørgsmålet, men den embedsmand, som har den bedste strategi (Stremov). Selv som privatmand bryder Karenin ikke med »det kunstige liv« (8/170), som administrationen lever. Privatmanden og embedsmanden er i Karenin smeltet sammen. Dette mærker Karenin ikke så længe hans privatliv er problemløst, men i konfrontationen med »selve livet« (8/170), dvs. »noget ulogisk og meningsløst« (ibid.) ved han ikke hvordan han skal reagere. Embedsmandskarrieren har gjort Karenin uskikket til at være andet end embedsmand, og det er ifølge romanens egen fremstilling af den højere embedsverden i Petersburg - ikke nogen meningsfyldt stilling. Den zaristiske administration er i bedste fald uskadelig, i værste fald ødelæggende og under alle omstændigheder inkompetent over for de problemer der betyder noget. Som det fremgår i forbindelse med Oblonskij er det »at tjene staten« på den anden side en mere »hæderlig« beskæftigelse end det at tjene kapitalen.

d. Bønderne

Bønderne fremstilles i Anna Karenina først og fremmest i forhold til adelen, især den egentlige godsejeradel (Levin). Levins syn på bønderne har to sider. Dels ser han bondetilværelsen som en problemfri, lykkelig eksistens, præget af fællesskab, arbejdsglæde, et umiddelbart forhold til det essentielle: naturen, jorden, kærligheden, troen. Dels ser han bønderne som en træg masse, der - ganske vist ud fra forståelige forudsætninger - modsætter sig enhver forandring og forbedring i driften.

I den konkrete fremstilling af bønderne er den harmoniske synsvinkel dominerende. Bønderne skildres oftest i det fri - på markarbejde. Men arbejdet fremstår ikke i sin forbundethed med nødvendighedens rige, men udføres i et socialt rum, der nærmer sig frihedens rige: med lyst, sang og latter, som leg. Det er nok arbejde for det daglige brød, det kan også være hårdt arbejde, men det fremstilles som var det frit for tvang, som var det et organisk forbund mellem bønderne og naturen.

Denne fremstilling af arbejdet og bøndernes vilkår har ikke ret meget med virkeligheden at gøre - jvf. det historiske afsnit - og foretages klart ud fra *godsejerens* synsvinkel.

Den afgørende udviklingstendens i bondemassen efter 1861, nemlig differenceringen, er kun antydnet. Det altoverskyggende problem: manglen på jord - inddrages indirekte i forbindelse med Levins reformforsøg og overvejelser. På sin vej til Svijažskij besøger Levin en bonde der har løst problemet. Han har er-

hvervet sig så meget jord, at han nu virker som selvstændig landmand. Han har hævet sig op over sin klasse og står nu i en udbytterposition over for sine tidligere klassefæller.

Modpolen i differentieringsprocessen: bonden der forarmes og enten tvinges bort fra jorden (dvs. bliver industriarbejder eller arbejdsløs) eller lever som dag-lejer, indtager en mere perifer position, men er også angivet: arbejder i forbindelse med jernbanen (og i Annas og Vronskijs drøm), daglejeren i forbindelse med Levin. Det er symptomatisk at arbejderklassen optræder i mareridsagtig uvirkelig form.

e. Natur-kultur-modsætningen

Sammenfattende kan det siges at alle periodens centrale udviklingstendenser er fremstillet i romanen. Inden for de jordbesiddende klasser (adel og bønder) skildres følgende fraktioner: de kapitalistisk indstillede storgodsejere og selvstændige landmænd, som fraktioner i fremgang, mens de gammeldags mere eller mindre feudale godsejere og ringere stillede bønder er i tilbagegang. Tilsvarende fremstår købmændene, bank- og finanskapitalisterne (bourgeoisiet) som en klasse i fremgang. Samtidig er »bonden« indirekte til stede i form af den kritiske naivt-patriarkalske synsvinkel som anlægges på aristokratiet, de intellektuelle godsejere og den zaristiske forvaltning, og som Levin i høj grad er talsmand for.

Men Tolstojs sympati går på tværs af hans registrering af fremgang og nedgang. Borgerskab og arbejderklasse optræder ligesom det økonomiske system der frembringer dem som *trussel*, mareridsagtigt påtvungne fænomener, der søges udgrænset uden at det lykkes. Langt væsentligere er for Tolstoj godsejerne og bønderne.

Romanens centrale skillelinje går her mellem de godsejere der vil underlægge sig selv og bønderne det kapitalistiske system inden for landbruget, og dem der arbejder for at den russiske godsejer og den russiske bonde selvstændigt når frem til en ikke-kapitalistisk løsning, underbygget af fælles moralske værdier. Denne skillelinje er identisk med det kompositoriske skel mellem på den ene side Anna-Vronskij-forløbet og på den anden side Levin-Kitty-forløbet.

De bærende modsætninger mellem de to løsninger kan kort og foreløbigt resumeres på følgende måde:

Levin	Vronskij
land	by
Rusland	England
fælles moralske værdier	værtdiopløsning
familie	seksualitet
være (ægtehed)	synes (rollespil)

Disse modsætningspar peger tilsammen på en fælles overordnet forståelsesramme som anlægges af Tolstoj i *Anna Karenina*, nemlig modsætningen mellem

natur og kultur.⁴ Kulturpolen bliver da den kategori som dækker den kapitalistiske udvikling og som tilskrives en negativ værdi, mens naturpolen omfatter det halv-feudale russiske system der vurderes positivt. Denne forståelsesramme tillader Tolstoj at trodse sin egen fremstilling af de objektive samfundsmæssige udviklingstendenser. På handlingsplanet sker det ved at Vronskij elimineres og Levin overvinder sin økonomiske krise. Levins løsning har Tolstojs sympati i og med at den styrer uden om den kapitalistiske udvikling, forsoner godsejernes og bøndernes interesser og sætter familien op som samfundets grundenhed.

Tematiseringen af periodens grundlæggende økonomiske og klassemæssige udviklingslinjer sker i *Anna Karenina* i tæt sammenhæng med en tematisering af problemkomplekset omkring seksualitet og familie. Hvordan sammenhængen er har jeg antydnet i forbindelse med Levins ægteskab, og det skal uddybes i sidste afsnit om kapitalismens perspektiv. Men først er det nødvendigt at analysere Tolstojs fremstilling af familie og seksualitet i *Anna Karenina*.

3. Familie og seksualitet

a. Djævelen, jernet og døden

I forhold til de økonomiske og klassemæssige udviklingslinjer indtager kvinderne en marginalposition i *Anna Karenina*. Derimod er de centralt placeret inden

4. Natur-kultur-modsætningen har indenfor strukturalismen spillet en væsentlig rolle som analytisk kategori. Den primære inspirationskilde for den brug jeg gør af begrebsdannelsen er imidlertid Anker Gemzøes *Pelle Erobreren. En historisk analyse*. Vinten 1975. Heri underkastes natur-kultur-modsætningen en historisk bestemmelse, der binder den til kapitalismens fremvækst: »I den prærevolutionære fase er natur og fornuft borgerskabets kampparoler vendt mod feudalismen. Efter den Franske Revolution og med den kapitalistiske industris udvikling i 1800-tallet får naturbegrebet en ganske anden status. Mellem *natur* og *kultur* (fornuft, videnskab o.lign.) indskyder sig en uforsonlig antinomi, der blev den vigtigste ideologiske fremtrædelsesform for modsætningerne i kapitalismens udvikling«. (op. cit. p. 106-107).

Det pointeres samtidig hvordan grundlaget for natur-kultur-modsætningen lå i virkelighedens modsætninger - først og fremmest i modsætningen mellem den oprindelige akkumulation og den modning af tidligere produktionsmåder som den medførte, og i modsætningen mellem akkumulation af rigdom hos bourgeoisie på den ene side og fattigdom og elendighed hos arbejderklassen på den anden side.

Selv om disse processer først var undervejs i Rusland fra 1861 var de dog tilstrækkeligt langt fremme til at natur-kultur-modsætningen for Tolstoj kom til at fungere som grundlæggende forståelsesramme allerede fra *Krig og fred* (1865-69). Heri optræder modsætningen forklædt som den historiske modsætning mellem Rusland og Frankrig under Napoleonskrigene. I *Anna Karenina* aktualiseres modsætningen. For Tolstoj fungerede natur-kultur-modsætningen generelt som ideologisk basis for hans forbitrede kapitalisme-kritik- og for hans indædte angreb på den revolutionære demokratiske intelligens, som han anså for at være i ledtog med den kapitalistiske form for »civilisation« og »fremskridt«.

for komplekset familie/seksualitet. Hovedmodsatningen går her mellem Anna (Vronskij) og Kitty (Levin). Det overordnede princip for denne modsætning er også her kultur-naturantinomien. Anna repræsenterer primært seksualiteten mens Kitty inkarnerer familiens væsen.

Romanen tager sit udgangspunkt i Annas broder Oblonskij og hans *utroskab*. Dette er anledningen til Annas rejse til Moskva: hun skal forsone ægtefællerne, redde ægteskabet. For hende selv betyder rejsen en *frigørelse* fra familien og dermed en frigørelse af den livsglæde og seksualitet, ægteskabet med Karenin tvinger hende til at undertrykke. Oblonskij's utroskab udløser således Annas potentielle og på længere sigt hendes reelle utroskab. Med selve rejsen er Annas skæbne beseglet.

Annas frigørelse manifesterer sig i samme øjeblik den får mulighed for det, nemlig ved ankomsten til Moskva - over for Vronskij. Tilsvarende manifesterer det *farlige* i frigørelsen sig gennem den hændelse, som tilsyneladende ikke har noget med Anna at gøre: banevogterens *død* under *toget*. Både Anna og Vronskij tilknytter sig hændelsen, Vronskij ved (på hendes opfordring) at give enken 200 rubler, Anna ved at opfatte hændelsen som »Et dårligt varsel« (8/81). Gennem denne hændelse sammenkobles et symbol på kapitalismen: toget, med kvindens seksuelle frigørelse og det forudsiges, at begge dele er destruktive.

Det mest utilgivelige i Oblonskij's utroskab er for Dolly, at han i utroskabsperioden har haft *to koner*: »Vedblive med at være min mand og på samme tid hendes - - - dette er forfærdeligt!« (8/85). Af den grund kunne hun dræbe ham. Først da Anna får Dolly overbevist om at *familien* stadigvæk er ham »en helligdom« (8/87), går hun ind på forsoning. Heri består forskellen mellem Anna og broderen: Oblonskij's frigørelse er partiel og sprænger ikke familien - det gør Annas derimod. Det er derfor berettiget, når Anna siger: »Jeg er ikke Stiva« (8/119).

Da Anna taler med Kitty om Vronskij, nævner hun ikke jernbaneulykken, fordi den hænger sammen med det fatale, at forbindelsen mellem hende og Vronskij allerede er knyttet. Af samme grund forekommer det også alle at Vronskij's visit hos Oblonskij er »mærkelig«.

Ved ballet i Moskva er Anna i *sort* - en mere skæbnesvanger farve end lilla, som Kitty havde ønsket at se hende i, og en åbenlys kontrast til Kittys egen farve, rosa. Annas og Vronskij's gensidige fascination skildres fra Kittys - uskylpeds - synsvinkel. Både Anna og Vronskij er forandrede. Kitty ser i Annas skønhed »noget forfærdeligt og grusomt« og i Anna »noget fremmed, dæmonisk og dejligt« (8/102). Vronskij er - stadig set fra Kittys synsvinkel - i Annas *magt*. Hans sædvanlige overlegenhed er afløst af »et udtryk af fortabthed og lydighed« (8/100). Vronskij's underkastelse fremhæves af at hans udtryk sammenlignes med en *hunds*, og af at Kitty aflæser hans blik på flg. måde: »jeg vil frelse mig, men ved ikke hvordan«. (8/100). Det forekommer Kitty at både hendes og Annas og Vronskij's *skæbne* (8/100) nu er afgjort, og det er også tilfældet. At dæmoniske kræfter er på spil antydes i endnu en detalje: »men en ubetvingelig glans i hendes øjne og smil brændte ham, da hun sagde dette« (8/103).

Annas fremskyndede hjemrejse til Petersburg er en *flugt* fra den fristelse som det er for sent at flygte fra fordi hun allerede ligger under for den. Dette viser sig i togkupéen på vej hjem, hvor der foregår en kamp i Anna mellem hendes bevidsthed og det ubevidste. Selv om en advarende »indre stemme« ved tanken om Vronskij siger til Anna: »Her er det varmt, meget varmt, her brænder det«. (8/122), nægter hun med sin bevidsthed at fatte problemet. I stedet bagatelliserer hun det med nogle fraser.

Afvisningen fremkalder - i tæt forbindelse med den stadige fornemmelse af toget og dets bevægelse, med snestormen udenfor - en *spaltningsoplevelse*, der omfatter selve rejsen (hun ved ikke om toget kører frem eller tilbage), omgivelserne og hende selv:

»Var det Annuška, der sad ved siden af hende, eller en fremmed?« »Hvad er det, som ligger dér over armlænet, er det en pels eller et dyr? Og er jeg selv til stede her? Er det mig selv eller en anden?« Hun frygtede at give sig hen til denne glemsel«. (8/122).

Den »fremmede«, »dyret«, »den anden« er synonyme betegnelser for *djævelen* (alias det ubevidste), som er ved at tage Anna i besiddelse, og som hun efter nogle øjeblikkes vaklen hengiver sig til. Denne tagen i besiddelse og hengivelse skildres i termer, der konnoterer et *samløje*:

»Denne bonde med det lange liv gav sig til at knase noget i væggen, den gamle kone begyndte at strække benene ud i hele vognens længde og fyldte den som en sort sky; så begyndte en frygtelig hvinen og dunken, som om nogen blev sleddet i stykker; et rødt ildskær blændede øjnene, og så forsvandt alt bag en væg. Anna mærkede, at hun faldt. Men alt dette var ikke frygteligt, men muntert«. (8/123).

At hengive sig til det ubevidste er således det samme som at høre med *djævelen*. Anna har forskrevet sig, og følgelig forekommer det, der lige før var »frygteligt« hende nu »muntert«.

Annas indre kamp er ikke afsluttet med denne oplevelse. Som hendes reaktion på samtalen med Vronskij viser, er hun stadig spaltet: »skræmt« og »lykkelig« på samme tid. Spaltningsfølelsen beholder hun under resten af rejsen, endog i forstærket form. Den forandring hun er undergået kan aflæses af hendes umiddelbare reaktion på synet af sin mand: »Min gud, hvor har han dog fået de ører fra?« (8/125). Det forekommer Anna at Karenin (og videre Lydija Ivanovna og hele hendes omgangskreds) har forandret sig, mens det i virkeligheden er hende selv der har fået en troldsplint i øjet.

Parallelt med at Karenin læser *Poésie des enfers* uden at forstå noget af det, fastholder Anna bevidsthedens konventionelle afvisning af de dæmoniske kræfter. Dermed er de ikke sat ud af spillet. Det viser sig ved at Anna efter hjemkomsten til Petersburg i stadig højere grad tiltrækkes af den halvmøndæne kreds, hvor hun kan møde Vronskij, og det angives også af at ildmetaforerne fortsætter. Den første aften efter hjemkomsten hedder det: »nu syntes ilden i hende slukt eller skjult et eller andet sted dybt nede«. (8/135). Men efter at Anna forgæves har forsøgt at distancere sig fra Vronskij, blusser ilden op igen: »Dette skær var ikke muntert - det mindede om et frygteligt brandskær i nat-

tens mørke«. (8/173).

I overensstemmelse med det føler Anna sig hjulpet af »en eller anden usynlig kraft« (8/173), da hun lyver over for Karenin. Også han mærker dette fremmedelementets tilstedeværelse: »Anna, er det virkelig dig?« (8/174). Hvori den usynlige kraft og fremmedelementet består siges helt præcist i det følgende:

»Hver gang han gav sig til at tænke over dette, følte han, at der måtte gøres endnu et forsøg, at der endnu var håb om ved godhed, ømhed, indtrængende forestillinger at frelse hende, - - - Men hver gang han begyndte at tale med hende, følte han, at den ondskabens og bedragets ånd, som beherskede hende, også kom til at beherske ham,« - - - (8/177).

Dette understøtter fortolkningen af oplevelsen i toget som en djævlbesættelse og en fortabelse, der udelukker »frelse«.

Besættelsen driver Anna til at blive Vronskijs elskerinde. Begge forholder sig stærkt ambivalent til deres første samleje: »skam«, »glæde«, og »rædsel« (8/178) er knyttet sammen i en udsigelig følelse. Samlejet sammenlignes med voldelig *død*; Vronskij er morderen, Anna hans medskyldige og ofret er den første fase i deres kærlighed. Ligesom Anna oplevede djævlbesættelsen som et fald, oplever hun samlejet som en »fornedrelse«; konkret glider hun i fortvivlelse ned fra divanen.

Væddeløbet indtager på flere måder en central plads i romanens struktur. Før væddeløbet er alt tilspidset i en *krisesituation*: Anna er gravid, Karenin er kommet hjem fra sit årlig kurophold i udlandet, Vronskij får henvendelser fra sin broder og moder om forholdet til Anna. Væddeløbets betydningsfuldhed fremhæves af at det successivt ses fra alle de tre personers synsvinkel, der er involveret i krisen: først fra Vronskijs synsvinkel, dernæst fra Annas og endelig fra Karenins (der ikke følger løbet selv, men dets afspejling i Annas ansigt). Der lægges op til at væddeløbet skal fungere som *udløser* for krisen, hvad det også gør: Anna blotter sig over for »selskabet« og tilstår over for sin mand.

Men væddeløbet er også underlagt den fatale logik, som behersker det ubevidste. Det er ikke tilfældigt at Vronskij dyrker heste samtidig med at han dyrker Anna: begge dele betegnes som en »lidenskab« (8/207); der er tale om to former for driftsudfoldelse, hvoraf den ene supplerer den anden. Som ridehest til væddeløbet har Vronskij valgt en engelsk *hoppe*, der ikke udmærker sig ved sin fuldkommenhed, men ved sin race og sin verve. Derved ligner den Anna, og det gør den også ved sine »strålende øjne« (8/215) og sin fjedrende gang. Løbet er et *forhindringsløb*. Vronskij klarer med held de traditionelt mest frygtede forhindringer, men ved en ubehændighed brækker han kort før målet (og sejren) ryggen på sin hest. Jeg mener ikke paralleliteten mellem dette ridt og forløbet i Annas og Vronskijs kærlighed skal trækkes for hårdt op, men én parallel er det oplagt at drage: i begge tilfælde knyttes *driftsudfoldelse* og *død* sammen. Ligheden understreges af, at beskrivelsen af Vronskij, da han står over den døde hest (a), er omtrent identisk med beskrivelsen af ham, da han står over Anna efter deres første samleje (b):

(a) »Med ansigtet fortrukket af lidenskab, bleg og med dirrende underkæbe - - (8/236)

(b) »Bleg, med skælvende underkæbe« - - - (8/177).

Også Karenin rammes af det ubevidstes fatale logik. Efter Annas tilståelse tager han de forholdsregler, der skal sikre at han, der ikke er »skyldig«, bliver så lidt »ulykkelig« som muligt (8/313); han lader som om der intet er sket, kræver af Anna at hun skal gøre det samme og helliger sig iøvrigt sin tjeneste. Men den plan, som bringer Karenins *karriere* til standsning og således bliver fatal for ham, undfanger han umiddelbart efter at han har taget denne beslutning. Planen opstår som en reaktion på Annas portræt, der hænger i hans kabinet og virker »utålelig frækt og udfordrende« (8/334) på ham. Efter at han har udkastet planen ser han igen på portrættet, »og han smilte foragteligt« (8/337). Med planen vil han afvise Annas udfordring, men da planen essentielt er »dæmonisk« inspireret, mislykkes den.

Annas tilståelse fremtvinger ikke den afklaring hun ønskede, men fornyer og forstærker hendes spaltningsoplevelse (8/339). Denne får sin tydelige forklaring af Anna selv under barselsfeberen - en forklaring der igen stemmer overens med fortolkningen af togoplevelsen. Påvirket af angst for døden kalder Anna sin mand til sit formodede dødsleje og siger:

»Se ikke så forundret på mig. Jeg er den samme som før . . . Men der lever i mig en anden, som jeg frygter - det var hende som elskede *ham*, og dig ville jeg hade, men jeg kunne ikke glemme hende som var der før. Den anden, det var ikke mig. Nu er jeg den rigtige, nu er jeg kun én«. (8/483).

Altså: den »anden« har taget bolig i hende.

Men sammensmeltningen holder ikke ud over den ekstreme situation - Anna kan kun dø med Karenins tilgivelse, ikke leve med den. Atter tiltrækkes hun af faldet: »Jeg føler at jeg styrter hovedkuls i en afgrund og ikke tør frelse mig. Og ikke kan«. (8/500). Da Oblonskij kommer til Petersburg er det ikke for at forsones ægtefællerne, men for at udvirke ægteskabets opløsning, og ligesom Annas forsoningsrejse til Moskva lykkedes, lykkes også Oblonskij til Petersburg.

At det er djævelen og ikke Vronskij, der har besat Anna, bliver betydningsfuldt for den videre udvikling af forholdet. Indtil det definitive samliv begynder er Vronskij præget af den ubetingede *underkastelse*, som Kitty første gang observerede på ballet i Moskva (jvf. 8/221 og 8/370). Netop dette tilfredsstiller Anna. Alligevel eksisterer der også i denne periode et problem i deres forhold: Annas *jalousi*, som de i spøg kalder »en dæmon« og »djævelen« (8/421), men som i hvert fald på Vronskij virker afskrækkende. Efter Annas brud med Karenin *søger* Vronskij at *frigøre* sig fra den ubetingede underkastelse - dvs. fra Annas *dæmoniske* magt - for derved at *normalisere* forholdet.

På sin side plages Anna mere og mere af *jalousien* (djævelen), der modsætter sig denne normalisering. Det er først og fremmest *jalousien* der får Anna til at skelne mellem kønsdrift og forplantning - og frasige sig det sidste. Selvom Anna i den første periode var to mænds kone, opfyldte hun dog sin »naturlige« funktion og fødte et barn. I samlivet med Vronskij vælger hun at være ufrugtbar. Fødslen, den efterfølgende barselsfeber og fornemmelsen af dødens nærvær tilnærmende Anna hendes tidligere jeg. Ved at anvende antikonception afskærer hun sig nu fra denne mulighed for »frelse«. I konfrontationen med Dollys »ren-

hed« (9/243) genoplever Anna splittelsen: hun er klar over at »den allerbedste del af hendes sjæl« (9/245) efter Dollys afrejse vil forgå. Annas og Vronskijs forhold beherskes i stigende grad ikke af dem selv, men af

»en ond stridens ånd, som hun ikke ville være i stand til at uddrive af hans hjerte og endnu langt mindre af sit eget«. (9/317).

Det er denne onde ånd, der til sidst driver Anna ud i selvmordet, hvorved hun definitivt afskærer sig fra »frelse«. Som hendes lange, fortættede indre monolog før selvmordet viser, har djævelen nu fuldstændig bemægtiget sig hende - hun ser tilværelsen, det forgangne og det nærværende, ud fra den diaboliske synsvinkel, og iflg. dén er alt *ondt*.

I Annas besættelsesoplevelse i toget indgik en bonde, der knasede noget i væggen. Bonden går igen i Annas og Vronskijs dødsvarslende drøm. Forbindelsen angives af at den virkelige bonde (i toget) var fyrbøder, og bonden i drømmen er beskæftiget med jern. Den første drøm er imidlertid fejltanticiperende: Anna dør ikke under fødslen. Dette er forståeligt i forlængelse af ovenstående: Anna dør ikke netop *fordi* hun føder. Natten før selvmordet gentager drømmen sig, og umiddelbart før og i selvmordsøjeblikket ser Anna denne bonde i virkeligheden.

I det forhold *sammenknyttes* de to væsentligste temaer i romanen. Løsrevet fra familien og forplantningen forvandler *seksualiteten* sig til *død*: den rene kønsdrift er destruktiv, er dødsdrift. Og løsrevet fra *jorden*, i *jernets* tjeneste, bliver *bonden dødsvarslende og -bringende*.

b. Slægten, jorden og livet

Omvendt er det *livets, jordens og familiens* princip der gør sig gældende i Levins og Kittys forhold. Døden eksisterer også her, men i sin naturlige form, og det er symptomatisk at Kitty første gang mærker liv ved Nikolajs dødsleje. Dermed angives den naturlige kontinuitet mellem liv og død: ét medlem af slægten dør og et andet anmelder sin ankomst.

Hvor Anna og Vronskij giver efter for seksualiteten, bliver ofre for de dømmelige kræfter i det ubevidste, indgår Levin og Kitty et ægteskab, hvori børn er et uomgængeligt led. Ægteskabet er synonymt med familie, og familienstiftelsen fastholder Levin i hans forbundethed med slægten, jorden og godsejertraditionen. Familien er det naturlige, livgivende, seksualiteten det unaturlige og dødbringende.

Selv om Annas frigørelse udelukkende udfolder sig inden for kvindens traditionelle domæne, privatsfæren, og selv om hun følgelig ikke direkte truer mandens monopol på varetagelsen af arbejdssfæren og det offentlige liv, er hendes frigørelse indirekte en trussel mod den samfundsorden der har familien som grundenhed for produktion og reproduktion. Det er da også ud fra *barnets* synsvinkel forfatterstemmen formulerer den hårdeste dom over Annas og Vronskijs forhold:

»Denne drengs tilstedeværelse fremkaldte altid og uvægerligt hos Vronskij den mærkelige følelse af ubegrundet væmmelse, som havde grebet ham så ofte i den senere tid. I barnets nærvær havde Vronskij og Anna bestandig en følelse

lig den, der må gribe sømanden, når han af kompasset ser at han hastigt bevæger sig i en helt anden kurs end den rigtige, mens han er ude af stand til at mindske farten og véd at hvert minut fjerner ham længere og længere fra den rette kurs og at erkende afvigelsen er det samme som at erkende sin undergang.

Dette barn med sit naive syn på livet var kompasset, som viste dem hvor langt det fejlspor, de var inde på, førte dem fra den vej, de kendte, men som de ikke ville kende« (8/220).

Børn reagerer fjendtligt på Annas og Vronskijs forhold - og Anna stiller sig i egenskab af elskerinde fjendtligt over for børn.

Både den forhenværende moderfunktion og den nuværende elskerindefunktion blokerer Anna for den udvikling Vronskij som godsejer ønsker, nemlig genoptagelse af moderfunktionen. Netop som godsejer må Vronskij have *arvinger* for at sikre sig at hans virke ikke dør med ham, dvs. at hans virke er meningsfuldt. Vronskijs ønske om et »normalt« familieliv bliver et hovedstridspunkt mellem Anna og ham fordi det står i modsætning til det grundlag, forholdet er indgået på og som Anna fastholder.

Forskellen mellem Anna-Vronskij og Kitty-Levins familieliv pointeres i forbindelse med Vaska Veslovskij. Da Veslovskij er på besøg hos Kitty og Levin docerer han a propos Anna og Vronskij kærlighedens ret til at sætte sig ud over samfundets love - og gør kur til Kitty. På Levins spørgsmål, om der er noget »usømmeligt, urent, nedværdigende - forfærdeligt« i Veslovskijs væremåde over for hende, svarer Kitty ja, hvorefter Levin sætter ham på porten. I Levins familie er Veslovskij, der er bragt dertil af Oblonskij, et *fremmedelement*. Hos Vronskij modtages han derimod med åbne arme, og Anna flirter med ham. På samme måde finder Tuškevič, der har været Betsy Tverskajas elsker, ligeledes et fristed på Vozdvizenskoe.

Den »*urenhed*« eller fornemmelse af væmmelse, som omgiver Annas og Vronskijs forhold modsvares af »*renhed*« i forholdet mellem Kitty og Levin. Levin fordømmer såvel ægteskabelig utroskab som ungkarlens seksuelle aktivitet. Ægteskabet er for ham i så høj grad identisk med familien, seksualiteten med forplantningen, at han undertiden forestiller sig sin familie, mens forestillingen om kvinden, der er forudsætning for den, glider i baggrunden. Før ægteskabet med Kitty er der to ting som især plager ham: dét, at han ikke som ungkarl har været seksuelt afholdende, og hans tvivl på religionen; hans forhold til begge dele betegnes som »urent«. Efter Kittys afslag på hans første frieri tager han beslutningen om »renhed i sit liv«, hvad han også gennemfører. Alligevel lader han før brylluppet Kitty læse sine optegnelser, som hun finder »forfærdelige« (8/478); men hun tilgiver ham, og således »renset« går han ind i ægteskabet.

c. Fornuften kontra det gode

De revolutionære demokrater, først og fremmest Černyševskij, var de første i Rusland der havde kædet kampen for kvindens frigørelse sammen med kampen for et demokratisk socialistisk samfund. Černyševskijs roman *Hvad må der gøres?* fra 1863 blev skoleeksempel på, hvordan denne sammenkædning kunne

realiseres og lærebog for den følgende generation af revolutionære. En sammenstilling af Černyševskij's roman og *Anna Karenina* kan profilere Tolstoj's position.

I *Hvad må der gøres?* forelsker den kvindelige hovedperson Vera Pavlovna sig i en anden end sin udmærkede mand Lopuchov, der har giftet sig med hende for at udfri hende fra en utålelig småborgerlig familiesammenhæng. For at løse denne trekantkonflikt ud fra romanens teoretiske grundlag, den »rationelle egoisme«, foreslår Lopuchov først, at de alle tre flytter sammen. Da Vera endnu ikke kan acceptere en så usædvanlig løsning fingerer Lopuchov selvmord og rejser til USA for nogle år. I hans fravær gifter Vera sig med ham hun elsker, Kirsanov. Hun erkender nu, at Lopuchov's holdning til problemet var den eneste rimelige, og at hendes holdning var irrationel, melodramatisk og kun ville have ført til ulykke for de tre involverede parter, hvis Lopuchov ikke havde skåret igennem. Hun erkender endvidere, at en af årsagerne til hendes holdning var hendes ufuldstændige emancipation. Selv om hun havde oprettet en systue på kooperativ basis, var hun dog hæmmet af at arbejdet ikke betød så meget for hende som for mændene.

Dette råder hun nu bod på ved at uddanne sig til læge (som Kirsanov), og da Lopuchov ved sin hjemkomst til Rusland finder en pige der kan dele hans indstilling, flytter alle fire sammen i en problemfri tilværelse i et kollektiv.

Det er oplagt, og Černyševskij lægger i romanen aldrig skjul på det, at *Hvad må der gøres?* er et agitatorisk skrift. Romanens forløb, personernes overvejelser og diskussioner, deres anfægtelser og løsninger skal altsammen illustrere, at det er muligt og nødvendigt at ændre samfundets faste institutioner (først og fremmest familien og opsplitningen kapital og arbejde) samtidig med at man arbejder for en samfundsomvæltning på længere sigt. Redskabet til den umiddelbare forandring er teorien om den rationelle egoisme, og det underforstås at den også vil kunne danne basis for det nye samfund. Lopuchov og Kirsanov er på forhånd inkarnationer af den rationelle egoismes idé. Ligegyldigt hvad de gør og hvad der sker, er deres selv- og omverdensforståelse fastlagt. Vera Pavlovnas udvikling virker ikke særlig overbevisende, fordi den ikke fremstår konkret, som et resultat af oplevelse, erfaring, konflikt, men postuleret, udelukkende som et resultat af voksende indsigt, formidlet gennem diskussioner. *Hvad må der gøres?* er essentielt et agitationsskrift i romanform, og Černyševskij bekymrer sig ikke om at tilfredsstille æstetiske eller psykologisk-realistiske krav.

Med *Anna Karenina* tilbageviser Tolstoj *Hvad må der gøres?* og hele det idékompleks den står for på alle punkter. Hos Tolstoj eksisterer muligheden for trekant-ægteskabet også, men som et *mareridt*. Anna drømmer at både Karenina og Vronskij er hendes mand, og at de begge to kærtegner hende.

»Hun undrede sig over at dette tidligere havde forekommet hende umuligt, og forklarede dem leende, at dette var meget enklere, og at de nu begge kunne være tilfredse og lykkelige«. (8/179).

Med andre ord: den mulige løsning Černyševskij skitserer med tre- og firkants-ægteskabet er en *forenkling*, som mennesket nok kan drømme om (Annas drøm er ikke fri for undertoner af ønskeopfyldelse), men som i virkelig-

heden er frastødende og tyngende, altså psykologisk urealisabel.

Ægteskabets opløsning foregår hos Černyševskij relativt smertefrit, fordi det netop er målet at vise hvordan de traditionelle konflikter i den anledning kan begrænses. Nok har Vera før Lopuchovs fingerede selvmord sine anfægtelser og tvivl - hun vil gerne elske Lopuchov bl.a. fordi hun trods alt selv er gået ind på ægteskabet og føler sig i gæld til ham (han har opgivet sin medicinske karriere for hendes skyld). Men under den revolutionære Rachmetovs påvirkning forsvinder disse anfægtelser i løbet af et døgn! Som argument for at Vera udmærket kan have to mænd hvis hun har lyst giver Rachmetov en analogi:

»Hvor mange gange om dagen spiser De til middag? Én gang. Ville nogen tage det ilde op, hvis De begyndte at spise til middag to gange? Sandsynligvis ikke. - - Men middagsmad er jo en behagelig ting. Fornuften, og hvad der er hovedsagen, selv maven, siger, at én middag er behagelig, men at en til måske slet ikke ville være ubehagelig.« (*Čto delat?* 1966 p. 327).

For Tolstoj er også dette en utilladelig forenkling. Selv om Anna trods alle forsøg ikke kan holde ud at leve sammen med Karenin - analogt med Vera i forhold til Lopuchov - kan hun ikke blot rationalisere denne erfaring og blive lykkelig med Vronskij - som Vera bliver det med Kirsanov. Ægteskabets opløsning skaber en række uoverskuelige problemer. Videre: selvmord er ikke et legetøjsagtigt redskab, man kan benytte sig af i en presset situation (Lopuchov), men en påtrængende realitet for et fortvivlet menneske (Anna). Man bliver ikke emanciperet blot fordi man vil (Vera): Anna prøver i samlivet med Vronskij, men kan ikke interessere sig for andet end sin elskerindedefunktion.

Tolstojs fremstillingsmetode er den modsatte af Černyševskijs. Op mod Černyševskijs abstrakte, teoretiserende personkarakteristisk sætter han en psykologisk realistisk; hvor Černyševskij postulerer en udvikling, efterfølger Tolstoj den konkret, gennem forskellige af dens faser, hele tiden i forbindelse med oplevelse, erfaring, konflikt.

Forløbet i Anna Karenina dementerer Černyševskijs postulat om hvor langt man kan gå inden for det eksisterende samfunds rammer. Afprøvnningen på virkeligheden giver et andet resultat end Černyševskijs: »melodramaet« er virkelighed og Černyševskijs virkelighed utopi.

Tolstoj opgør med *Hvad må der gøres?* foregår ikke alene på Anna-Vronskij-forløbet, men også på Levin-Kitty-forløbet.

Her tages *middagsanalogien* direkte op. Levins argument mod Oblonskijs utroskab går ud på at påpege absurditeten i efter et godt måltid at stjæle kringler. Det er typisk for Oblonskij at han ikke går så vidt som Rachmetov (der hævder at man udmærket kan have lyst til, og kan fordøje, to middagsmåltider - eller mænd - om dagen), men fastholder ægteskabet (middagen) som det grundlæggende og ser utroskaben som et ekstra raffinement (kringlerne).

Levins afstandtagen fra »kringlerne« betegner naturligvis også en afstandtagen fra Rachmetovs ræsonnement. For Levin er og bliver ét middagsmåltid om dagen (én kvinde) det eneste acceptable og naturlige. Skildringen af henholdsvis Oblonskijs og Levins kulinariske smag værket igennem får en speciel betydning, fordi deres divergerende holdning til middagsanalogien underforstås og

svinger med. For Oblonskij er variation og raffinement essentielt, mens maden for Levin blot skal tilfredsstille det naturlige behov det er at spise sig mæt.

Det er også på denne baggrund Fedors ord til Levin (i 8. del) og det perspektiv, de åbner for ham, må forstås:

»Fedor siger at karlen Kirillov kun lever for at fylde sin bug. Dette er forståeligt og fornuftigt. Ingen af os kan som fornuftige væsener leve anderledes end for bugen. Men så pludselig siger denne Fedor, at det er slet at leve for sin bug, at man skal leve for sandheden, for Gud - og ved denne blotte antydning forstår jeg ham!« (9/420).

Disse ord er kernen i Tolstojs opgør med de revolutionære demokrater. I et brev til vennen Strachov skriver Tolstoj: »Alt hvad der er fornuftigt, er ondt« (12. - 13. nov. 1876; 17/438, Tolstojs understregning). Levin sammenkæder det fornuftige med »bugen« og sætter det i modsætning til »sandheden« og »Gud«; det ene er ondt, det andet godt. Med andre ord: den fornuftige egoismes princip er det samme som »bugens« princip, og dette kan aldrig føre til andet end menneskenes gensidige udbytning. Forsøg på at indrette tilværelsen efter andet end det i menneskene éngang nedlagte »moralske« princip er futile og fører kun til bedrag. Samfundet kan altså ikke ændres ad Černyševskijs vej, og hvad mere er, ændringen af samfundet betyder mindre; det enkelte individs opfyldelse af det gode betyder mere.

Med *Hvad må der gøres?* foretager Černyševskij inden for såvel arbejdssfæren som privatsfæren en konsekvent omvending af hvad der er naturgivet og hvad der er samfundsskabt- og foranderligt. Institutioner som ægteskabet, kvindens underlegenhed i forhold til manden, udgrænsningen af kvinden til privatsfære, kvindens og mandens behovsstruktur opfattes som historisk bestemte og foranderlige. Tolstojs svar betegner den modsatte bevægelse. Inden for alle det samfundsskabte livs områder foretager han en afprøvning, hvis kriterium er forholdet til naturen, og hvis resultat er en gennemgribende naturalisering af alt det samfundsskabte: ægteskabet, familien, arbejdet. Kulturen, civilisationen, »fremskridtet«, det rationelle, kvindens frigørelse, betegner for Tolstoj en *vold* mod det naturlige, at mand og kvinde lever sammen i en familie der fungerer som produktions- og reproduktionssammenhæng.

IV Kapitalismekritik og realismeteorier

Som tidligere nævnt er Vronskij den vigtigste repræsentant for den kapitalistiske udviklingstendens i Rusland. Anna gennemgår i romanens løb en proces der gradvis løsriver hende fra hendes oprindelige familiesammenhæng, idet hun sætter seksualiteten over familien. Selv om Tolstojs grundlæggende forståelseskategorier for Annas frigørelsesproces er bestemt af kultur-naturmodsattheden i dens mest uforsonlige form, er hendes frigørelsesforsøg dog langfra umotiveret i romanen. Tolstojs kritik rammer Anna hårdt, men han er langt hårdere

ved hele den mondæne verden omkring hof-, embeds- og militæraristokratiet i St. Petersburg, der gør det samme som Anna og Vronskij, men lader som ingenting - og ved den stivnede embeds- og ægtemand Karenin. Men det forhold at Annas udviklingsproces er forklaret betyder ikke at den har Tolstojs billigelse (disse ting forveksles ofte i analyser af romanen). Det må fastholdes at Tolstoj fremstiller seksualiteten, når den er løsrevet fra familien og forplantningen, som en destruktiv drift, der fører til døden.

I forholdet mellem Anna og Vronskij er driftsrealiseringens princip koblet sammen med kapitalismens princip. Forbindelsen er inkarneret i bonden som de begge drømmer om, og som dels er en »genganger« i forhold til den fyrbøder der i romanens start blev knust under toget, dels henviser til Annas besættelsesoplevelse i toget. Bonden er ikke længere forbundet med jorden, men med *jernet*, han er trådt i kapitalismens tjeneste, han er blevet *arbejder*. Hvor bonden er livgivende, både i sin egenskab af producent og på det åndelige plan, er arbejderen dødsvarslende og -bringende. Såvel inden for arbejdsfæren som privatsfæren bliver livet levet efter kapitalismens princip goldt til døden. Og omvendt: kun i sin forbundethed med jordens og familiens enkle »naturlige« princip bliver livet frugtbart. Toget bliver symbol på begge sider af kapitalismens væsen, dels driftsrealiseringen, dels den industrielle teknik.

Modsatningsskemaet på p. 106 kan nu systematiseres. Hensigten er ikke at inddrage alle romanens modsætningspar, men at opsamle de væsentligste.

NATUR

halv-feudal produktions-
måde
»egentlig« russisk godsejer
og bonde

jord/landet

familien som produktions-
og reproduktionsenhed

liv

Levin/Kitty

KULTUR

kapitalisme

hof-, militær- og embedsadel
borgerskab og arbejderklasse

maskiner/byen

driftsrealisering som ren
seksualitet

død

Anna/Vronskij.

Tolstojs kapitalismekritik er således rettet ud fra en synsvinkel der som grundlæggende forudsætning har den egentlige russiske godsejers og bondens *fælles* interesse i at afvise en kapitalistisk udvikling. Kritikken er formuleret ud fra den naive patriarkalske bondes synsvinkel for så vidt som denne falder sammen med den halv-feudale godsejers i en fælles protest mod de ny klasser, industria-

liseringen, kvindens frigørelse, den liberalistiske ideologi og den socialistiske bevægelse.

Bondens synsvinkel er således nok til stede, men i en form der harmoniserer klassemodsætningen mellem den egentlige russiske godsejer og bonden. Protesten er også til stede, men kun rettet mod en del af det samlede undertrykkelsessystem.

Lenins karakteristik af Tolstoj som bondens ideolog blev til i en situation hvor erfaringerne fra 1905-revolutionen skulle gøres op - og hvor det var afgørende at forstå hvad der havde fået de forskellige klasser til at optræde som de gjorde. Lenins Tolstoj-artikler er først og fremmest politiske: det gælder om at fremdrage det hos Tolstoj, som kunne bidrage til at forklare hvorfor den første russiske revolution led nederlag, nemlig bøndernes optræden. Alligevel er Lenin opmærksom på modsigelserne hos Tolstoj, selv om han ikke primært forstår dem ud fra kampen mellem godsejerens og bondens ideologi.

Hos Lukács nedtones modsigelserne. Ud fra sin realismeteorier og ud fra sin dermed sammenhængende tekstanalytiske praksis foretager Lukács en reduceret analyse af Tolstojs produktion. Heri udgrænses konsekvent de ideologiske spændinger og de modsætningsfyldte relationer mellem handlingsforløb, symboler og personkonstellationer som er så karakteristiske i Tolstojs forfatterskab.

Forfatterskabet opfattes som en helhed, skrevet ud fra bondens ideologiske synsvinkel, og som et paradigma på den »store« kritiske realisme. I *Tolstoi und die Probleme des Realismus* (1936) har de enkelte værker nærmest eksempelkarakter i forhold til det overordnede: realismeteorien. Værkerne analyseres ikke som afsluttede helheder, men som led i et stort realismekompleks. Samtidig giver Lukács eksemplerne skær af almen gyldighed - og deri består det problematiske, fordi hans vurderinger er tekstanalytisk partielle og historisk upræcise. Omvendt bliver også realismeteorien problematisk. For det første fordi den bygger på delanalyser, for det andet fordi den tenderer mod at udgrænse modsætninger, og for det tredje fordi den bliver normativ.

I forbindelse med *Anna Karenina* får realismeteorien den konsekvens at Lukács »overser« romanens symboler (jernbanen, væddeløbet, bonden i jernets tjeneste). Kombineret med det leninske udgangspunkt - Tolstoj som bondens ideolog - bevirker denne udgrænsning, at Lukács afskærer sig fra at forstå forholdet mellem romanens to handlingsforløb, mellem bevidste handlinger og ubevidste processer i romanen. Og mellem de modsætningsfyldte ideologier og værdisystemer der i så usædvanlig grad går på tværs af den virkelighed, som Lukács med så stor sikkerhed mener sætter sig igennem i romanen.

Noget andet er at det fællesskab mellem godsejer og bonde som Tolstoj fremholdt i såvel *Krig og fred* som *Anna Karenina* blev mere og mere problematisk for ham efterhånden som periodens modsigelser trådte tydeligere frem. Selv om han fortsat drømmer om et arbejdsmæssigt og ideologisk fællesskab ud fra en afvisning af den kapitalistiske udvikling, gør han efter 1879 op med den harmoniseringsmodel som ligger bag *Krig og fred* og *Anna Kareninas* løsninger. Bondens synsvinkel bliver nu dominerende, kritikken rammer nu ikke kun den kapitalistiske udvikling, men også ejendomsforholdene, den materielle

og ideologiske undertrykkelse på landet. Fællesskabet skal nu indgås på bondens præmisser, ved at godsejerne frivilligt overgiver jorden til bønderne og dermed muliggør klassernes fredelige sammensmeltning.

Litteraturliste

Afsnittet om *Grundtræk i perioden 1861-1905* bygger især på følgende:

- Dmietriev, Éjmiontova (red.): (1970) *Chrestomatija po istorii SSSR 1861 - 1917*, Moskva.
Engel + Rosenthal: (1975) *Five Sisters*, London.
Kropotkin, Pjotr.: (1965) *En anarkists erindringer*.
Lenin, V. I.: (1956) *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland*, Berlin.
Lenin, V. I.: *Udvalgte værker*, bd. 4, Tiden, København.
Liversage, Toni: (1975) *Fædre og døtre*, Tiderne skifter, København.
Petersen, Thomas: (1974) *Kompendium om Ruslands historie*, Slavisk Institut, Århus.
Robinson, G. V.: (1932) *Rural Russia under the Old Regime*, London.
Skibstrup, Maj: (1978) *Revolutionens forudsætninger i Stækkede Vinger*, Tiderne skifter, Kbh.
Stief, Carl: (1969) *Den russiske nihilisme*, København.
Venturi, Franco: (1966) *Roots of Revolution*, New York.
Vucinich, Wayne S. (red.): (1968) *The Peasant in Nineteenth Century Russia*.

Værker om Tolstoj/Anna Karenina/realisme-problemer.

- Agger Gunhild: (1974) *Lenin, revolutionen og Tolstoj*, poetik nr. 21, København.
Andersen, Svend Aage: (1975) *En analyse af kultur/naturdiktomien i Anna Karenina*, duplikat, Århus.
Birjukov, P.: (1906-08) *Lev Nikolaevič Tolstoj*. Biografija I - II, Moskva.
Bryld, Mette: (1974) *Tolstoj's konception af naturlighed set i forbindelse med Anna Karenina*. Stencilat.
Christian, R. F.: (1969) *Tolstoj. A Critical Introduction*. Cambridge.
Ermilov, V.: (1965) *Tolstoj - romanist*, Moskva.
Gudzij: (1936) *Kak rabotal L. Tolstoj*, Moskva.
Ždanov, V.: (1957) *Ivorčeskaja istorija Anny Kareninoj*, Moskva.
Frič, V. M. (red.): (1928) *O Tolstom*. Literaturno - kritičeskij sbornik, Moskva - Leningrad.
Frič, V. M.: (1929) *Sbornik statej*, Moskva.
Kuprejanova, E. N.: (1953) *Roman Tolstogo »Anna Karenina« i Lekcii o L.N. Tolstom*. Tula.
Lenin, V. I.: (1967) *O literature i iskusstve*, Moskva.
Lenin, V. I.: (1974) *Artikler om Tolstoj i poetik 21*, København.
Lukacs, Georg: (1969) *Russische Literatur - russische Revolution*, Ausgewählte Schriften III, Neuwied/Berlin.
Lukacs, Georg: (1970) *Lenins tankewærlid, Örebro*.
Lukacs, Georg: (1951) *Balzac und der französische Realismus*, Werke, Bd. 6.
Lukacs, Georg: (1936) *Erzählen oder beschreiben?*
Matlaw, R. E. (red): (1967) *Tolstoj. 20th C. Views*. New Jersey.
Mejlach, B.: (1970) *Lenin i problemy russkoj literatury XIX - načala XX vv.*, Leningrad.
Roždestvenskij, B. I.: (1954) *O kompoziciju romana L.N. Tolstoj »Anna Karenina« i Uč. zap.* Moskva. gos. ped. in-ta T. 43, vyp. 4, Moskva.

Ejchenbaum, B. M.: (1968) *Lev Tolstoj* I - II, München.
Ejchenbaum, B. M.: (1939) *Semidesjatye gody*, Leningrad.

Den anvendte Anna Karenina-udgave står i:

Tolstoj, L. N.: (1960-65) *Sobranie sočinenij*, Moskva (bd. 8 - 9).

Oversættelserne af citaterne er mine egne, foretaget med tilbørlig skelen til eksisterende oversættelser, hvor sådanne fandtes. (G. A.).